

Baština Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

Godišnjak 50: Jahrbuch

Govedarica, Blagoje

2022-05

Academy of Sciences and Arts of Bosnia and Herzegovina

<https://bastina.anubih.ba/items/904be352-1cd9-4841-a723-74db1d91944b>

Preuzeto s Baštine Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/>

AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI BOSNE I HERCEGOVINE
AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN UND KÜNSTE
VON BOSNIEN-HERZEGOWINA

GODIŠNJAK JAHRBUCH

Centar za balkanološka ispitivanja
Zentrum für Balkanforschungen
KNJIGA / BAND 50

Urednik / Herausgeber
Blagoje Govedarica

Redakcija / Redaktion
Aladin Husić, Dževad Juzbašić, Igor Manzura,
Ante Milošević, Lejla Nakaš, Aiša Softić

SARAJEVO 2021

Sadržaj / Inhaltsverzeichnis

Povodom jubilarnog 50. broja Anlässlich des Jubiläumsbandes Nr. 50	5
---	---

Članci / Aufsätze

<i>Mario Gavranović, Ikbal Cogo, Edin Bujak, Irene M. Petschko</i> Nova istraživanja lokaliteta bronzanog i željeznog doba na području Zenice The new investigations of the Bronze and Iron Age sites in the Zenica area	7
<i>Biba Teržan</i> Female costume from the Early Iron Age period at Glasinac in the heart of Western Balkans Ženska nošnja ranog željeznog doba na Glasincu	43
<i>Darko Periša</i> Antička figurina iz Suhače kod Livna u kontekstu delmatske religije Classical antiquity figurine from Suhača nearby Livno in context of Delmatae religion.....	67
<i>Adisa Lepić</i> Paragnatida kacige tipa Baldeinheim sa Gradine u Biograda kod Širokog Brijega Paragnatide helmet of the Baldeinheim type from Gradina in Biogradi near Široki Brijeg....	81
<i>Ante Milošević</i> Traces of the early Slavs in the region of Mostar Tragovi ranih Slavena u okolini Mostara.....	93
<i>Zijad Halilović, Azra Delalić</i> Srednjovjekovni kameni spomenici u Zemaljskom muzeju Bosne i Hercegovine Medieval stone monuments in the National Museum of Bosnia and Herzegovina.....	107
<i>Esad Kurtović</i> Trebinjska vlastela Dragančevići I signori di Trebinje Dragančević.....	135
<i>Almir Olovčić, Aida Jotanović, Almira Kevilj-Olovčić, Amra Veispahić</i> ED-XRF analysis of silver and gold jewelry found in Medieval necropolis Crkvina, Donja Zgošća (Kakanj municipality), BiH ED-XRF analiza srebrenog i zlatnog nakita pronađenog u srednjovjekovnoj nekropoli Crkvina, Donja Zgošća (Općina Kakanj), Bosna i Hercegovina	149

<i>Aleksandar Jašarević, Jelena Bulatović, Jelena Jovanović</i> Archaeological and Bioarchaeological Evidence from the Ottoman period Bosnia: The Case Study of Doboj-Čaršija Arheološka i bioarheološka svjedočanstva iz otomanskog perioda u Bosni na primjeru nalazišta Doboj – Čaršija.....	159
---	-----

<i>Marko Rimac</i> O porijeklu zemljišne razdiobe sela Gornji Rujani (Retrogradna i metrološka analiza austro-ugarskog katastra) About the Origin of Land Division in Gornji Rujani (The Reverse and Merological Analysis of the Austro-Hungarian Cadastre).....	187
--	-----

<i>Sabina Vejzagić</i> Bibliografija časopisa Godišnjak/Jahrbuch (41–50) – uz obilježavanje 50. broja Bibliography of Godišnjak (41–50) – Celebrating the publication of the 50 th volume.....	215
---	-----

Kritike i prikazi / Besprechungen

Feda Milivojević, <i>Cezarov Ilirik</i> , Hrvatski institut za povijest u Zagrebu - Filozofski fakultet u Rijeci, 2021, 350 str. (Amra Šaćić Beća).....	229
Tomislav BILIĆ, <i>Coins of the Roman Republic in the Archaeological Museum in Zagreb</i> , Musei Archaeologici Zagrabiensis Catalogi et Monographiae XIII, Zagreb 2015, 540 pages. (Darko Periša).....	232

Hronika / Chronik

Izvještaj o radu Centra za balkanološka ispitivanja u 2021. godini	237
--	-----

Adrese autora / Autorenadressen	239
---------------------------------------	-----

Uputstva / Richtlinien / Guidelines	
Uputstva za pripremu materijala za Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja ANUBiH.....	241
Richtlinien zur Veröffentlichung im Jahrbuch des Zentrum für Balkanforschungen der AWBH....	243
Guidelines for the article preparation for Godišnjak CBI ANUBiH.....	245

Paragnatida kacige tipa Baldeinheim sa Gradine u Biogracima kod Širokog Brijega

Adisa Lepić
Sarajevo

Abstract¹: Systematic archeological excavations of Gradina in Biograci near Lištica, which were carried out during 1969 and 1971 under the leadership of Irma Čremošnik, put a very valuable archeological site on the archeological map of Bosnia and Herzegovina. According to the research of that time, Biograci was primarily interpreted as a Roman fortification and a high-altitude settlement with an Avar-Slavic phase. Only a recent revision of the material in the Classical Antiquity collection of the National Museum of Bosnia and Herzegovina noticed material that was redefined and dated to the early Byzantine period and the Migration period. From the extremely diverse material from this site with a very wide dating, and thus a long continuity of settlement, the finding of a fragmented cheek flaps- paragnatids from the Baldeinheim type helmet stands out.² The paper is exclusively dedicated to the professional and scientific processing of the bronze sheet metal plate with traces of gilding, which, in comparison with the complete findings of helmets of this type, was identified as part of the paragnatide helmet of the Baldeinheim type. Geographically, the closest sites to Biograci with complete or almost complete helmets of this type are Vid-Bedemi in Naron near Metković, Batajnica in Srijem, Heraclea Lyncestis near Bitola, Zidani Gaber nad Mihovim i Rifnik pri Šetjurju. The appearance of the so-called western group of helmets known as Baldeinheim-type helmets during the Migration period is an extremely rare find at archeological sites, while no helmet of this type has been found at archeological sites in Bosnia and Herzegovina so far.

Keywords: Baldeinheim, paragnatida, helmet, Biograci, early Byzantine period

Prvi zapisi o lokalitetu Gradina na Biogracima kod Lištice potiču još iz 1867.² godine kada je Petar Bakula zabilježio da se radi o veličanstvenim ruševinama citadele.³ Nešto detaljnije opise dali su M. Hoernes⁴ i W. Radimsky⁵. Prema zapisima Radimskog, ostaci bedema gradine bili su očuvani do 60 cm u visinu, a mogli su se

raspoznati neki od dijelova gradina kao što je bedem, južna kula, sjeverna četvrtasta kula, bastija i druge prostorije čija namjena nije poznata.⁶

Utvrđenje je u obliku izdužene elipse koje zauzima cijeli plato brežuljka Gradina.

Cijelo utvrđenje okruženo bedemom širine od 0,60 do 0,70 m. Prilikom arheoloških iskopavanja 1969/1971. godine, uočeni su tragovi i vanjskog bedema koji se očuvao na istočnoj padini u podnožju četvrtaste kule. Unutar utvrđenja, istraživanjem je definisano do 38 prostorija različitog oblika, veličine i namjene. Prostorija (Sl. 1) u kojoj je nađen dio paragnatide⁷ kacige tipa Baldeinheim (Sl. 2. i crtež 1) na dubini između 0,80–1,60 m⁸ je prostorija pod oznakom 26. Smještena je u prvom nizu na zapadnoj strani uz unutrašnji bedem Gradine. Kako je poprilično

¹ Za prevod apstrakta zahvaljujem se kolegici Lejli Bečar Genjac, MA

² I would like to thank Dr. Darko Periša for pointing this artefact and its determination to me, as well as for all other forms of assistance in writing this paper.

³ "arcis rudera magnificentiam operis antiqui et praegrandis indicant" Petar Bakula, *Schematismus topographico-historicus Custodiae provincialis et Vicariatus apostolici in Hercegovina sub regimine spirituali Fratrum min(or)um observ(antium) sancti Francisci pro anno Domini 1867.*, Spalati 1867. (prijevod: *Hercegovina prije sto godina. Topografsko-historijski šematizam franjevačke kustodije i apostolskog vikarijata u Hercegovini za godinu 1867.*, S latinskog originala iz god. 1867. preveo Dr. fra Vencel Kosir, Mostar 1970,74)

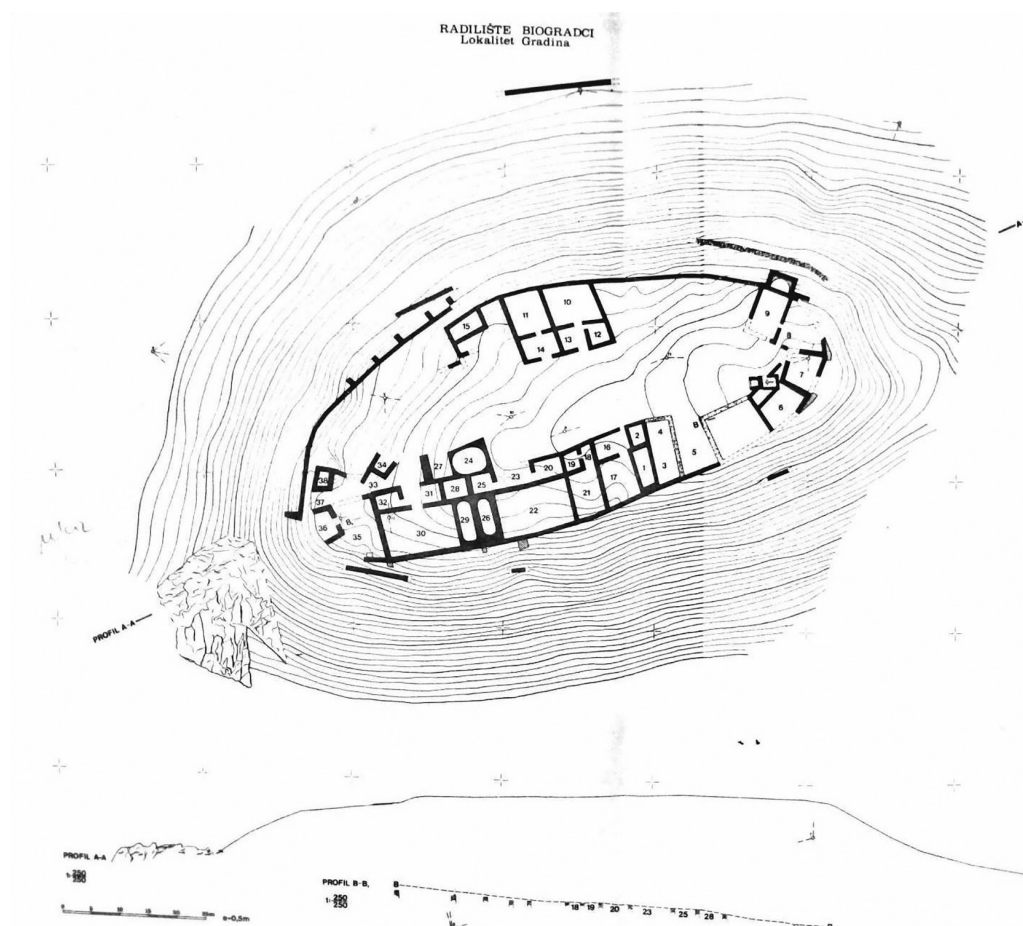
⁴ Hornes 1880, 573.

⁵ Radimski 1894, 443–445.

⁶ Radimski 1894, 444.

⁷ IB 7199, antička zbirka, inventar sitnih predmeta.

⁸ Prema terenskoj dokumentaciji pod oznakom 76/71 Biograci 1970. ova dubina sloja odgovara rimskom sloju.

Plan 1. Tlocrt gradine s rasporedom prostorija nakon istraživanja 1971. godine
(preuzeto iz: I. Čremošnik, 1989, 85)

Sl. 1. Gradina na Biograticima kod Širokog Brijega, prostorija 26. (foto. Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, terenska dokumentacija 76/71 Biograti 1970.)

dobro očuvana moguće je dati nešto detaljniji opis ove prostorije. Naime, u ovoj prostoriji rimska podnica od estriha potpuno je očuvana, zidovi prostorije su malterisani prvo debelim

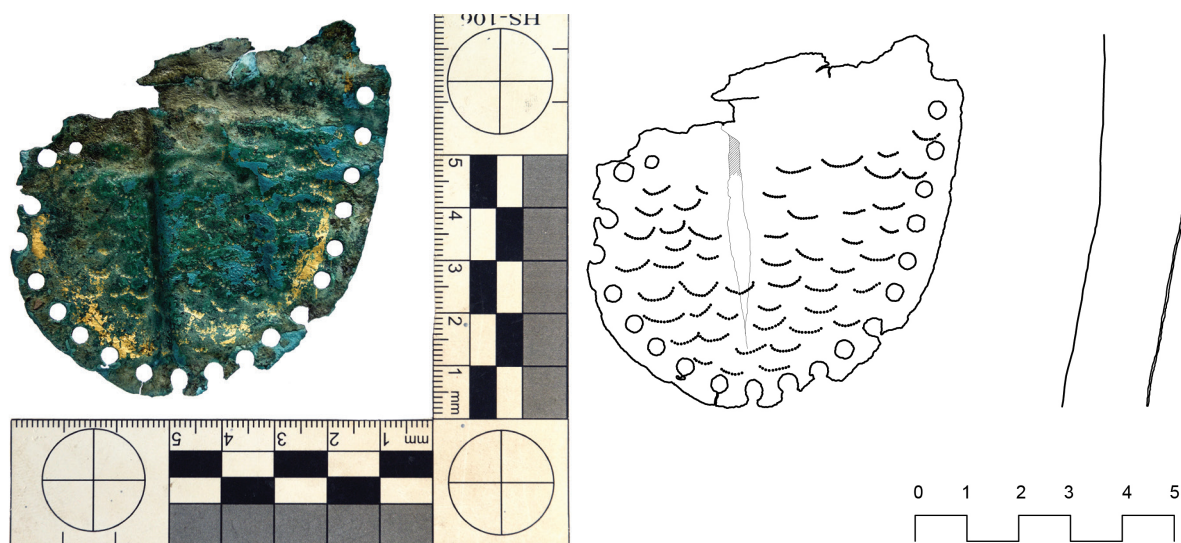
slojem maltera da bi nešto kasnije naknadno bili obloženi zidom 0,20 do 0,30 cm debljine koji je u uglovima zaobljen i malterisan hidrauličnim malterom. Tehnika građena kao i oblik ove podrumске prostorije odgovara rimskim cisternama koje su mogle služiti kao cisterne za vodu.⁹ S obzirom na očuvanost istočnog zida ove prostorije koja iznosi 1,90 m može se pretpostaviti da je dubina rezervoara mogla biti i do 2 m.

Fragment pronađene paragnatide već je ranije publikovan u radu dr. Irme Čremošnik pod nazivom "Rimsko utvrđenje na Gradini u Biograticima kod Lištice"¹⁰. Tom prilikom, nalaz je detaljno opisan kao da je dio okova s opreme rimskog vojnika.¹¹ Kroz cijeli svoj rad Irma Čremošnik je u više navrata naglasila problematiku jasnog definisanja i izdvajanja kasnoantičkog-ranovizantijskog sloja na Biograticima, navodeći samo nekoliko nalaza kao što su fragmenti

⁹ Čremošnik 1989, 86.

¹⁰ Ibid., 1989, 83–128.

¹¹ Ibid., 1989, 94.

Sl. 2 i crtež 1. *Fragment paragnatide kacige tipa Baldeinheim sa u Biograca kod Širokog Brijega*
(foto. Adnan Šahbaz; crtež Edna Selimović)

dolija, male amfore, fibula s povijenom nogom, fragmenti stakla i sl.¹² Uz činjenicu da je ovo utvrđenje korišten i kasnije tokom slavenkog naseljavanja, pa sve do u razvijeni i kasni srednji vijek s povremenom devastacijom nalazišta u novije vrijeme, treba razumjeti da se ovdje radilo o zahtjevnom lokalitetu, sa složenom stratigrafskom strukturom i do tada već poremećenim kontekstima nalaza.

Unutar prostorije 26 na dubini od 1, 20 m nađene su cjelovite i fragmetirane oklopne lamele i jedna željezna, četvrtasta predica¹³ sa tragovima tauširanja, a koje su u ovom slučaju predmet obrade drugog rada.

Paragnatida kacige tipa Baldeinheim sa Biograca (opis, analogije, datacija)

Početkom 20. stoljeća, skoro istovremeno, otkrivene su kacige “zapadnog tipa” i to na alamanjskoj nekropoli Baldeinheim¹⁴ kod Starsbourga na samoj granici između Njemačke i Francuske (1902. godina) i u antičkoj Naroni¹⁵ u selu Vid kod Metkovića u Hrvatskoj (1901/1902. godina). Termin “Baldeinheim” kao naziv za ovaj tip kacige ušao je u upotrebu tek 1907. kada je ovaj nalaz

prvi put publikovan u stručnoj literaturi.¹⁶ Tek godinama poslije Zdenko Vinski je kroz opširnije razmatranje ovih kaciga predložio da se ovaj tip kacige s pravom nazove Baldeinheim¹⁷, pa možda čak i samo tip Naroni¹⁸, smatrajući ih radionički izazito srodnim kacigama iz Baldeinheima¹⁹ i zbog istovremenog otkrića na oba lokaliteta.²⁰ Sam termin Naroni / Baldeinheim nije široko prihvaćen, ali u ovom radu koristimo oba termina kada se pominju nalazi sa lokaliteta Naroni.

Ovakve terminološko određene kacige, prema svojim takoreći eponimnim nalazištima, najčešće se opisuju kao kacige s četiri ili šest²¹ masivnih, bakrenih gotovo uvijek pozlaćenih provjesla, s hrptom po sredini koje se šire poput obrnutog slova T. Segment između provjesla uglavnom je željezni s tankom naslagom bakra koji može biti pozlaćen ili posrebran.²² Čeonu obruče je od željeza obložen tiještenim bakrenim pozlaćenim ili iznimno brončanim limom, a ponekad se i nazire nosobran na prednjoj strani obruča.²³ Potpuno očuvani primjerci imaju sačuvane bakrene, pozlaćene ili iznimno brončane obrazne ploče i željezni karičasti vratobran. Obrazne ploče i čeonu

¹⁶ Henning 1907, 9–91.

¹⁷ Vinski 1982, 16.

¹⁸ Ibid., 15.

¹⁹ Vinski 1984, 77.

²⁰ Vinski 1982, 15.

²¹ Hejdová 1964, 56–62.

²² Vinski 1982, 16.

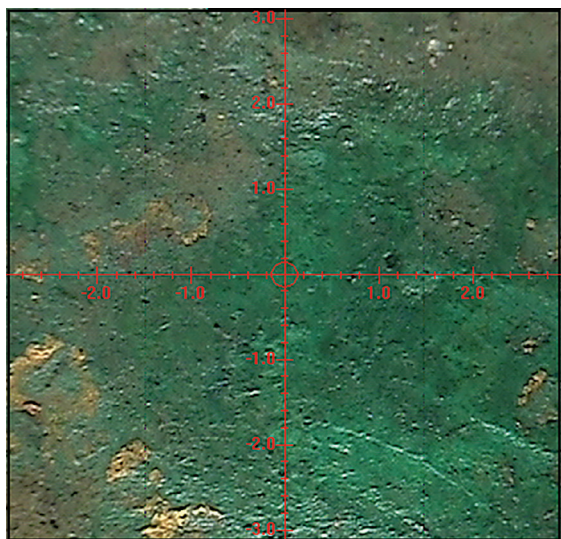
²³ Vinski 1982, 16–17.

¹² Čremošnik 114.

¹³ Ibid., 1989, 97.

¹⁴ Henning 1907, 1–91.

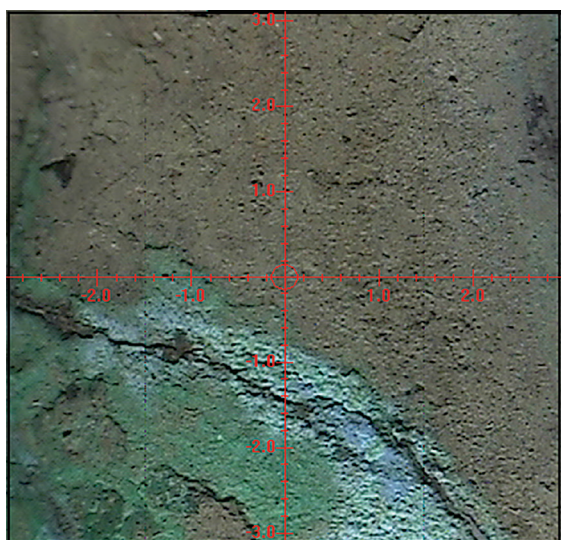
¹⁵ Radić 1904, 35–41.

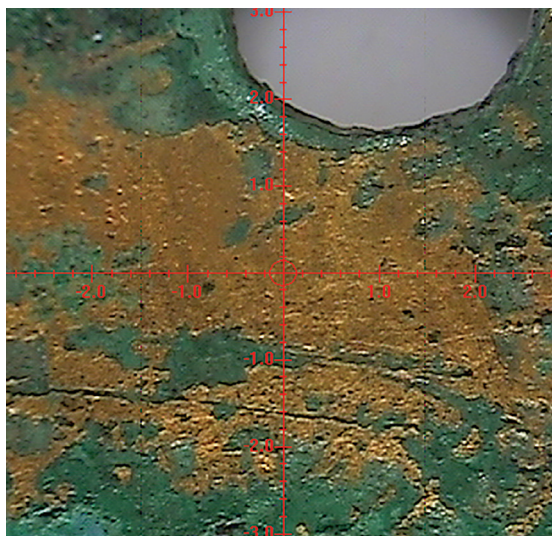
Slika 3. Mjerenje r. br. 1

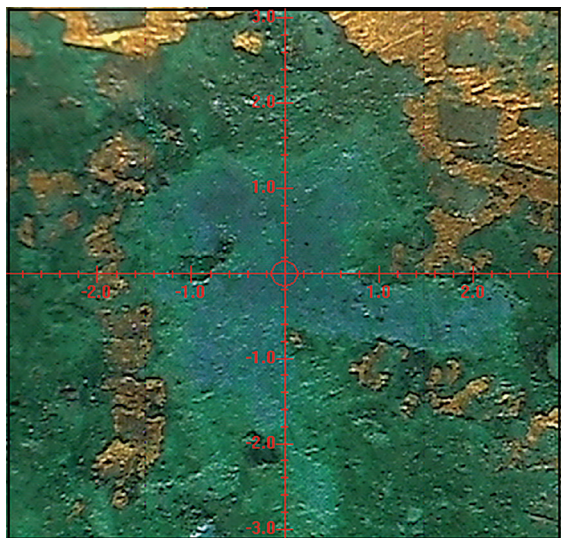
Sl. 6. Mjerenje r. br. 5

Sl. 4. Mjerenje r. br. 2

Sl. 7. Mjerenje r. br. 8

Sl. 5. Mjerenje r. br. 9

obruč imaju niz izbušenih rupica za prišivanje kožne postave.²⁴

Fragmentirana obrazna ploča s Biograca izrađena je od bronzanog tankog lima ovalnog oblika, s nizom gusto raspoređenih kružnih otvora uz sami rub pločice. Površina obrazne ploče s vanjske strane ukrašena je motivom riblje krljušti izvedene tehnikom tačkastog i kružnog punčiranja i tragovima pozlate, koja je najviše očuvana uz rub pločice. Na sredini obrazne pločice vidljiva su ispupčenja i udubljenja u obliku žlijeba kao oštećenje koje je moglo nastati tokom ili nakon korištenja kacige. Uz rub pločice primjetna su oštećenja na kružnim otvorima. Ukupne

²⁴ Ibid., 17.

Uzorak	Mjerenje	Zlato (%)	Bakar (%)	Srebro (%)	Cink (%)	Nikl (%)	Paladij (%)
Paragnatida	1	0,90	80,85	0,33	1,64	1,53	0,11
	2	0,28	85,60	0,23	0,89	0,95	0,02
	3	1,23	51,51	0,54	1,76	0,49	0,33
	4	1,47	32,20	0,74	1,29	0,17	0,66
	5	82,20	22,25	1,19	3,89	1,37	0,06
	6	77,45	33,18	0,91	5,18	1,91	0,08
	7	58,64	47,90	0,77	4,58	1,60	0,16
	8	75,59	28,91	1,05	4,34	2,05	0,10
	9	0,24	92,21	0,24	0,98	1,51	n.o.

Tab. 1: Podaci dobijeni mjerenjem uzorka sadržaja metala metodom ED-XRF (Institut za mjeriteljstvo BiH)

dimenzije ovog fragmenta iznose: dužina 6,5 cm, širina 7 cm, promjer kružnih otvora: 0,2–0,3 mm, razmak između kružnih otvora iznosi: 0,3–0,4 mm.

Za potrebe ovog rada, jedini očuvani i prepoznatljivi dio s kacige tipa Baldeinheim s Biograca, podvignut je mjerenju uzorka sadržaja metala metodom ED-XRF u saradnji s Institutom za mjeriteljstvo Bosne i Hercegovine.²⁵ Vizuelnim pregledom paragnatide s velikom vjerovatnoćom moglo se tvrditi da je osnova navednog predmeta izrađena od tankog bakrenog lima s ljevanim zlatom s vanjske dekorativne strane predmeta. Rezultati analize paragnatide su pokazali da je uzorak rađen od bakra, visoke čistoće. Primjese ostalih metala su sasvim očekivane kao što je prisustvo paladija, s obzirom na tehnologiju prerađivanja u periodu u kojem se datira paragnatida. Rezultati mjerenja na uzorku paragnatide (Sl. 3–5) se odnose na dio predmeta koji je bio zelene boje (Tab. I. 1–4, 9), a koji su pokazali visok sadržaj bakra, koji se kretao od 32,20 do 85,60%. Rezultati mjerenja na uzorku paragnatide (Sl. 6–7) su dijelovi koji su presvučeni žutim slojem (Tab. I. 5–8) za koje je analiza pokazala da sadrže visok procenat zlata, u rasponu od 58,64 do 82,20%. Detaljnim čitanjem dobijenih rezultata ove analize utvrđeno je da uzorak sadrži i određenu količinu srebra, u različitim udjelima. Ono što je važno jeste da sadržaj srebra korelira sa sadržajem zlata, što se može vidjeti u mjerenju pod rednim brojem 5 u kojem je najveći sadržaj

zlata (82,20%), također ima najveći sadržaj srebra (1,19%). Ovaj podatak može da ukazuje da i zlato i srebro najvjerovatnije potiču iz istog izvora, odnosno rude. Mjerenje pod rednim brojem 9 je obavljeno na dijelu predmeta tirkizne boje (Sl. 5) i on je pokazao najveći sadržaj bakra od čak 92,21%.²⁶

Nalazišta kacige tipa Baldeinheim rasprostranjena su na vrlo prostranom arealu, iako je poprilično mali broj do sada pronađenih primjerala ovog tipa kacige. Prema priloženom popisu i statističkim podacima koje je uradio Z. Vinski danas bi to bilo svega 25 provjerenih nalazišta sa ukupno 29 kaciga,²⁷ a da je pri tome najveći broj kaciga evidentiran na području bivše SFR Jugoslavije čak 6 cjelovitih ili djelimično cijelih kaciga.

Geografski najbliži lokalitet Biograca na kojem su pored djelomično očuvanih kaciga tipa Baldeinheim, pronađene i obrazne ploče je lokalitet Narona. Nisu poznate okolnosti nalaza obraznih ploča kao ni da li su pronađene s kacigom nađenom 1901. ili 1902. godine.²⁸ Vjerovatno da je jedna pripadala kacigi na četiri provjesla (Sl. 8), a druga kacigi na šest provjesla (Sl. 9).²⁹ Obje su ukrašene motivom riblje krljušti sa tragovima pozlate na vanjskoj strani i gusto raspoređenim kružnim otvorima uz rub pločice.

Drugi, prostorno najbliži poznati primjerak kacige Baldeinheim s očuvanom jednom obraznom pločom (Sl. 10) je, vjerovatno, nalaz

²⁵ Ovom prilikom zahvaljujem se na saradnji i pomoći uposlenicima Instituta za mjeriteljstvo Bosne i Hercegovine: Aidi Jotanović, Gali Košarac i Lejli Kovačević, koje su mi omogućile da se navedeni predmet podvrgne nedestruktivnoj analizi metala metodom ED-XRF.

²⁶ Za konsultacije i interpretaciju dobijenih rezultata zahvaljujem se kolegi magistru arheologije i hemije Almiru Olovčiću.

²⁷ Vinski 1984, 89.

²⁸ Radić 1904, 41.

²⁹ Uglješić 2000, 67.

Sl. 8. Paragnatida kacige na četiri provjesla sa lokaliteta Vid Narona kod Metkovića (foto. Kunsthistorisches Museum Vienna, collection of Imperial Armory, inv.HJRK_A_1994)

Sl. 10. Paragnatida kacige na šest provjesla sa lokaliteta Vid Narona kod Metkovića (foto. Kunsthistorisches Museum Vienna, collection of Imperial Armory, inv. HJRK_A_1996_1997)

iz kneževskog groba Gepida³⁰ ili pak Herula³¹ iz okoline Batajnice³² u Srijemu. Bakrena lijeva obrazna ploča, također, je ukrašena motivom riblje krljušti u donjem vanjskom dijelu dok se motivi kružića i trokuta nadziru u gornjem dijelu pločice. Svi motivi izvedeni su jednom tehnikom punciranja i pozlatom.³³

Važno je još spomenuti kao usporedbu paragnatide sa Biograca, nalaz kacige Baldeinheim iz antičkog urbanog naselja Heraclea Lyncestis kod Bitole u Sjevernoj Makedoniji. S obzirom na okolnosti nalaza ove kacige, koja je bila skoro

potpuno prignječena i deformisana³⁴ uspjele su se očuvati obje obrazna ploča. Jedna je djelomično oštećena sa očuvanim bakrenim limom (Sl. 11), dok je na drugoj sačuvan samo dio od željezne osnove.³⁵ Ukrasni motivi na ploči su kao i kod prethodno opisanih-motiv riblje krljušti u tehnici punciranja, raspoređenih u tri horizontalna polja.³⁶ Međutim sama ploča za razliku od do sada navedenih u osnovi izrađena je od željeza sa naslagom od bakrenog lima i sa tragovima pozlate.³⁷

Zbog bliske geografske odrednice, važno je još pomenuti potrebe ovog rada fragmente kacige tipa Baldeinheim s lokaliteta Justinijana Prima, Caričin Grad kod Lebane u južnoj Srbiji od kojeg su sačuvana provjesla od pozlaćenog

³⁰ Vinski 1957, 26-27.

³¹ Bugarski / Ivanišević 2018, 294-296; 308-322.

³² Kaciga iz okoline Batajnice je nađen prilikom poljoprivrednih radova, tako da uprkos kasnijim istraživanjima i analizama nije bilo moguće odrediti tačan položaj groba. Prema podacima kojima raspolaže Arheološkog muzeja u Zagrebu mjesto pronalaska je negdje u smjeru Batajnica-Zemun. (Z. Vinski, 1957, 3).

³³ Vinski 1957, 4.

³⁴ Vinski 1982, 24.

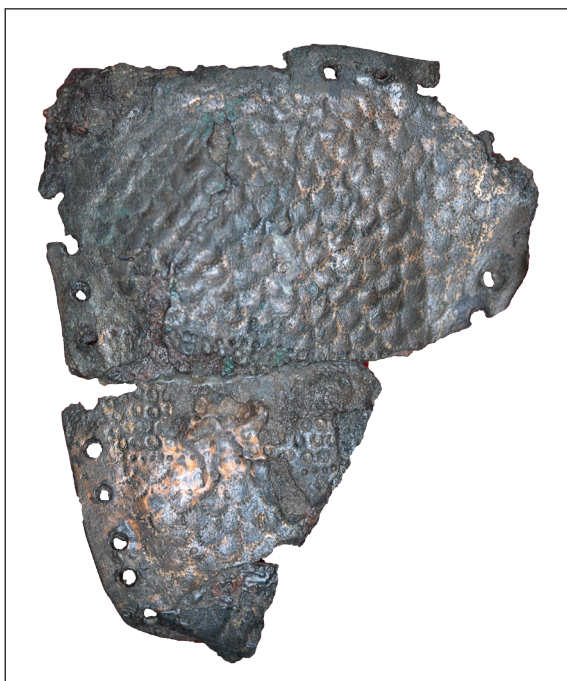
³⁵ Maneva 1986, 72.

³⁶ Ibid., 73.

³⁷ Vinski 1984, 86.

Sl. 10. *Paragnatida* sa kacige iz Batajnice kod Srijema (Arheološki muzej Zagreb, foto/snimio: I. Krajcar)

Sl. 11. *Paragnatida* sa kacige iz Heracleje Lyncestis (foto: Od šlem do kruna i Mitra/From helmet to crown and Mitra, Elica Maneva, 2021, 48.)

bakra³⁸ i čeonni obruči od vjerovatno 6 komada ovog tipa kacige,³⁹ potom izdvajaju se još fragmenti čeonog obruča sa lokaliteta Zidani Gaber nad Mihovim i dio provjesla sa lokaliteta Rifnik pri Šetjurju u Sloveniji,⁴⁰ kao i ostaci bakrenih provjesla iz Salone⁴¹, te nalaz potpuno željezne kacige iz Sinja.⁴² Na ovim primjercima nisu se očuvale obrazne ploče dok je na kacigi iz Sinja nakon konzervatorsko-restauratorskog tretmana između ostalog rekonstruisane su obrazne željezne ploče obrubljene rupicama⁴³ ali nešto razuđenije postavljene. Pri tome važno je istaći da je na osnovu novijih istraživanja kaciga iz Sinja na provjesla datirana u sami kraj 6. početak 7. stoljeća,⁴⁴ te da se prema tipu može vezati za azijsko porijeklo.⁴⁵

Svi navedeni nalazi su geografski, a svakako i tipološki bliski nalazu paragnatide sa Biograca. Uglavnom su nađeni u kontekstu antičkih, odnosno ranovizantijskih urbanih naselja ili čak

ostava kao što je slučaj sa kacigom iz Salone.⁴⁶ Izuzetak svakako predstavlja nalaz kacige iz gepidskog kneževskog groba iz Batajnice, koji se smatra najjužniji takav grobni nalaz u Evropi.⁴⁷

O radioničkim središtima, porijeklu, ali i etničkoj pripadnosti ovih nalaza u stručnoj literaturi vrlo često se raspravljalo. Radionički centri kaciga Baldeinheim smatra se prvenstveno gornjoitalsko-jadranski krug sjeverne Italije, preciznije i najvjerovatnije to središte mogla bi biti kasnoantička metropola Ravenna u vremenu ostrogotske vlasti.⁴⁸ Z. Vinski navodi pretpostavku da su ravenski majstori mogli djelovati i u drugim centrima sa kojima je Ravenna u tom momentu bila u tijesnom dodiru kao što je to Salona.⁴⁹ S obzirom na njihov vremenski okvir proizvodnje, ne samo u periodu vladavine Teodoriha Velikog u Italiji (493–526), već i u vrijeme careva Anastazija I (491–518), Justinijana I (527–565) pa možda čak i Justinijana II (565–578)⁵⁰, datacija kaciga tipa Baldeinheim kao i njihove pre-

³⁸ Vinski 1984, 84–85.

³⁹ Bavant 2008, 328.

⁴⁰ Knific 2001, 73.

⁴¹ Gabričević 1957, 49–50.

⁴² Ibid.

⁴³ Vinski 1982, 8.

⁴⁴ Kubik 2017, 88.

⁴⁵ Ibid.

⁴⁶ Gabričević 1957, 50.

⁴⁷ Vinski 1982, 23.

⁴⁸ Werner 1949/1950, 182.

⁴⁹ Vinski 1984, 80–81.

⁵⁰ Datiranje je izvršeno na osnovu numizmatičkih nalaza u kontekstu nalaza kacige tipa Baldeinheim. Dok je najpreciznija datacija ove kacige izvršena na kacigi sa lokaliteta He-

poznatljive fragmenate poput paragnatide sa Biograca moguće je okvirno datirati od kasnog 5. stoljeća kroz veći dio 6. stoljeća.

Kako bi se nalaz obrazne ploče kacige tipa Baldeinheim sa Biograca mogao uvrstiti na listu lokaliteta ovog izuzetno specifičnog tipa vojne opreme, potrebno je sagledati dosadašnje rasprave i interpretacije ovog tipa kacige pronađenih prvenstveno u antičkoj Naroni. Zapravo, obje kacige iz Narone najčešće se pripisuju ostavštini Ostrogota, koji su područje Narone držali između 493-535 godine.⁵¹ Međutim ne isključuje se mogućnost da su kacige u Naronu dospjele i nešto kasnije, u vrijeme ostrogotsko-bizantskih ratova,⁵² kao ni njihovo ranobizantsko porijeklo.⁵³ Kasnijim istraživanjima kacige ovog tipa iz Herakleje Lyncestis, koju je u više navrata obradila Elica Maneva⁵⁴, pretpostavke o prisustvu ranobizantskih radionica u kojima su se mogli izrađivati kacige tipa Baldeinheim postaje vrlo moguće.⁵⁵ Pri tome treba uzeti u obzir da ovaj nalaz kacige za razliku od svih do sada pronađenih se izdvaja po iznimno bogatom ukrašenom čeonom obruču na kojem je još Z. Vinski prepoznao šest različitih žigova od kojih jedan prikazuje istočnorimskog cara Anastazija I⁵⁶ za šta su se upotrebljavale numizmatičke matrice sa mogućim sjedištem kovnice u Konstantinopolju.⁵⁷ Njegova datacija do sad je možda i najpreciznije izvršena i to u prvu deceniju 6. stoljeća, dok je u upotrebi mogao biti tokom cijelog 6. stoljeća.⁵⁸

Dok se nalaz kacige iz Batajnice s velikom sigurnošću u starijoj literaturi pripisuje istaknutom ratniku srijemskih Gepida⁵⁹ zahvaljujući ostalim preoznatljivim grobnim nalazima koji su

nađeni uz kacigu.⁶⁰ Vremenski period korištenja šljema iz Batajnice prema Z. Vinskom navodi se vrlo precizno od vremena ostrogotske Italije u periodu vladavine Teodoriha oko 504. do konačnog sloma gepidskog prisustva u Srijemu 567. godine. Međutim, treba uzeti u obzir novija istraživanja koja se tiču i ovog nalaza napravljena od strane I. Bugarski i V. Ivaniševića,⁶¹ a koji ovaj nalaz pripisuju Herulima kao mogućim federativima Istočnorimskog carstva na području limesa. Samim tim pomjerano je datiranje ove paragnatide od sredine 6. stoljeća do u drugu trećinu 6. stoljeća.⁶²

Još je važno konstatovati nalaze kacige tipa Baldeinheim sa očuvanim paragnatidam, skoro potpuno slične deokoracije i tehnike kao što je slučaj sa prethodno navedenim biogradskom fragmentu paragnatide po formi i dekoraciji slična je paragnatida sa lokaliteta Szentes-Berkát u Mađarskoj Morken,⁶³ Stössen,⁶⁴ Planig⁶⁵ u Njemačkoj i Torricella Pelligna u Italiji kao i nalaz paragnatide ovog tipa kacige koja se čuva u privatnoj zbirci Axela Guttmana u Berlinu.⁶⁶ Nalazi kaciga tipa Baldeinheim sa ovih navedenih lokaliteta uglavnom se datiraju u 6. stoljeće.

Zaključak ili obrazloženje:

Kacige tipa Baldeinheim posebno se izdvajaju po svojoj bogatoj dekoraciji s vrlo naglašenim ranokršćanskim motivima kao što je motiv ribe i riblje krljušti. Riba je apsolutno kristološki simbol, ali može da posjeduje i drukčije značenje; budući da je hrana i da ju je jeo i uskrsnuli Krist (Lk 24, 42). Simbol je euharistijskog jela⁶⁷ i često je prikazana u kombinaciji sa pticama, hljebom, kaležom i križom.⁶⁸ S obzirom da živi u vodi, ona je i aluzija na krštenje.⁶⁹ Kombinacija motiva

racleya Lyncestis zahvaljujući motivima žigova novca cara Anastazija I.

⁵¹ Vinski 1957, 26-27

⁵² Ibid., 27.

⁵³ Vinski 1984, 81-82. – o ranobizantskom porijeklu ove grupe kaciga spominje se u stranoj literaturi, ali bez jasnih obrazloženja. (L. Pauli, 1982). Ovakve pretpostavke uglavnom su produkt dužih rasprava o genezi ovog tipa kaciga, čiji se prethodnici uglavnom traže u sasanidskom Iranu.

⁵⁴ Maneva 1986, 71-88; Maneva 1987, 101-111; Maneva 2001, 83-90.

⁵⁵ Maneva 1986, 85-86.

⁵⁶ Vinski 1984, 86.

⁵⁷ Maneva 1986, 85-86.

⁵⁸ Vinski 1984, 87.

⁵⁹ Vinski 1956, 26.

⁶⁰ Relevantni nalaz sa istog lokaliteta koji je poslužio za precizniju dataciju i određivanje etničke pripadnosti kacige sa ovog lokaliteta je keramička posuda sa karakterističnim pečatnim motivima, a koja se ne susreće kao grobni prilog u istočnogotskim grobovima.

⁶¹ Bugarski / Ivanišević 2018, 291-332.

⁶² Ibid., 322.

⁶³ Böhmer 1958, 432-468.

⁶⁴ Schmidt 1964, 195-213.

⁶⁵ Kessler 1940, 1-12.

⁶⁶ Vogt 2003, 31-39

⁶⁷ Dragičević 2005, 16.

⁶⁸ Vinski 1982, 17.

⁶⁹ Dragičević 2005, 16.

ptice i ribe na kacigama Baldeinheim kao što su primjerci iz Narone, Salone i Batajnice tumači se kao sintagma Krista kao Riječi Božje.⁷⁰

Kao i na većini pronađenih kaciga ovog tipa tako je i na fragmentu obrazne ploče sa Biograca prisutan motiv riblje krljušti kao jedini sačuvani motiv na ovom primjerku. Na nešto bolje sačuvanim obraznim pločama kao što su one iz Narone i Batajnice jasno se vidi da taj isti motiv formira oblik romboidne mreže, beskonačni niz rombova⁷¹ sastavljen od dva jednakostanična trougla, koji se dodiruju svojim vrhovima što u biti simbolizuje božansko, odnosno Sveto Trojstvo i beskonačnost.⁷² Na fragmentu obrazne ploče s Biograca, nešto lošije očuvana je ista shema romboidne mreže.

Svakako da bi se preciznije i jasnije odredila datacija fragmetirane obrazne ploče s Biograca najvažnije je, koliko je to moguće, istaknuti kontekst samog nalaza. Već prethodno pomenuti su nalazi oklopnih lamela koji se u većinom vežu za ranobizantske radioničke centre i ranobizantsku vojsku od druge polovine 6. stoljeća do početka 7. stoljeća. Međutim, nije isključena njihova upotreba kod Germana i Avara kao rezultat promjena ratne taktike.⁷³ Uz lamele iz prostorije 26 očuvana je željezna predica četvrtastog oblika sa trnom presavijenim preko halke, trokutastog presjeka koja se može nešto preciznije datirati. Predica u obliku štita česta je pojava u germanskim grobovima kao što je dječiji ukop 33 u Kaiseraugst-u i ženski ukop 74 u Kosingen-u koje se prema Mechthild-i Schulze-Dörrlamm definišu kao tip A14 datiran u drugu polovinu 6. stoljeća, tačnije od 550. do 590. godine.⁷⁴ Međutim M. Schulze-Dörrlamm naglašava da njihovo porijeklo treba tražiti i u radionicama bizantskih provincija zapadnog mediteranskog područja.⁷⁵

U ovom istom otkopnom sloju čija dubina je zabilježena od 0,80–1,20 m odnosno 1,60 m nađena je paragnatida kacige tipa Baldeinheim. Prema terenskoj dokumentaciji sa Biograca i naučnom radu I. Čremošnik ovo bi bili najprecizniji

do sada podaci o kontekstu u kojem je nađena i jedna paragnatida kacige Baldeinheim. Ukoliko se opet uzme u razmatranje interpretacija naronskih kaciga, kao geografskih najbližim lokalitetom ovog nalaza, moglo bi se pretpostaviti da je takva jedna kaciga bila u upotrebi istaknutog vojnog lica Ostrogota na Biogracima između 493–535. godine. Njena upotreba je vrlo moguća tokom i nakon ostrogotsko-bizantskih ratova, pa bi vrijeme njenog korištenja moglo se računati i u justinijansko i postjustinijansko doba u periodu od sredine 6. stoljeća do najkasnije 597. godine.⁷⁶ U konačnici važno je uzeti u obzir pretpostavku da je kacige tipa Baldeinheim korištena kao i paragnatida kaciga, politički i statusni simbol njenog nosioca,⁷⁷ pa je vjerovatno često mogla biti ratni plijen ili trofej⁷⁸ koji je u istoj ili sličnoj upotrebi bio i kod drugih naroda.

Summary

Paragnatide helmet of the Baldeinheim type from Gradina in Biograci near Široki Brijeg

This paper presents so far the only fragment that typologically belongs to a special type of military and parade helmet, known as Baldeinheim or Naron-Baldeinheim type. Since the item was previously published as part of the Roman shackles, its new and more detailed dating and comparison with the same and similar findings raises many questions for further research of Biograci and its immediate surroundings, but also typically the same and similar sites within present-day Bosnia and Herzegovina.

Considering the scarce data on the context of the site itself, the entire documentary material made during the systematic research of Biograci was used through the interpretation of the mentioned case. The author also used all relevant, available literature related to the subject of research. Ultimately, the object was subjected to the measurement of a sample of metal content by the ED-XRF method, which obtained the exact ratio of metal, primarily copper as the base

⁷⁰ Ibid.

⁷¹ Na stručnim konsultacijama i savjetima vezano za likovne predstave i motive na kacigama tipa Baldeinheim zahvaljujem se Emi Mazrak.

⁷² Dragičević 2005, 10.

⁷³ Bugarski 2005, 161–179.

⁷⁴ Schulze Dörrlamm 2009, 29.

⁷⁵ Ibid.

⁷⁶ Ibid.

⁷⁷ Maneva 1976, 86.

⁷⁸ Ibid.

metal from which the object is made, but also gold, with which is coated and decorated.

The research on this topic, lead to the conclusion that the above-mentioned fittings of Roman military equipment are essentially part of a very luxurious military helmet, which dates mostly to the second half of the 6th century, and its possible ethnicities are listed. Thanks to that, the events in Biogradi and similar sites during the 6th century have been somewhat elucidated, since such material was usually unnoticed in earlier scientific publications.

Popis literature

- Bavant, B.* 2008, Fragments de casques du type Baldenheim trouvés à Caricin Grad, in: *Mélanges de l'Ecole française de Rome, Moyen Âge*, Bd. 120, Rome 2008, 327-353.
- Bierbauer, V.* 1975, Die osigotischen Grab- und Schatzfunde in Italien, *Biblioteca degli Studi Medievali*, no.7. Spoleto 1975.
- Bugarški, I.* 2005, A contribution to the study of lamellar armours, *Starinar LV/2005*, Beograd 2005, 161-179.
- Bugarški, I, Ivanišević V.* 2018, Sixth-Century Foederati from the Upper Moesian Limes - Weapons in a social context, in: S. Golubović, N. Mrđić (eds.), *Vivere Militare Est. From Populus to Emperors - Living on the Frontier*, Vol. I, Institut of Archaeology - Monographs 68, Beograd 2018, 291-332.
- Böhner, K.* 1958, Das Grab eines fränkischen Herrn aus Morken, *Neue Ausgrab in Deutschland*, Berlin 1958, 432-468.
- Böhner, K.* 1996, Die frühmittelalterlichen Spangenhelme und die nordischen Helme der Vendelzeit, Teil I. *Jahrbuch der Römisch-germanischen Zentralmuseums*, Jahrgang 41 (1994), Mainz, 1996.
- Böhner, K.* 1996, Die frühmittelalterlichen Spangenhelme vom Baldenheimer Typ, *Jahrbuch des Römisch-germanischen Zentralmuseums*, Jahrgang 41 (1994), Teil 2, Mainz 1996.
- Cambi, N.* 1980, Dolina rijeke Neretve od prethistorije do ranog srednjeg vijeka, *Izdanja Hrvatskog arheološkog društva*, 5, Zagreb 1980.
- Čremošnik, I.* 1989, Rimsko utvrđenje na Gradini u Biogradi kod Lištice, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1989, 83-128.
- Dragičević, M.* 2005, Simbolika likovnih aplikacija na kacigama tipa Narona/Baldenheim iz Narone i Salone, *Starohrvatska prosvjeta III/32*, Split 2005, 7-19.
- Gabričević, B.* 1957, Nepoznat šlem na provjesla iz Solina, *Peristil 2*, Zagreb 1957, 49-51.
- Hejdova, D.* 1964, Přilba zvaná "Svatováclavská", *Sborník Národního Musea v Praze, Řada A-Historie, Acta Musei Nationalis Pragae*, XVIII/1, 2, Pragae 1964, 1-106.
- Henning, R.* 1907, *Der Helm von Baldeinheim und Die Verwandten Helme*, De Gruyter, Berlin 1907. 1-91.
- Hornes, M.* 1880, *Altertümer der Hezegovina, Sitzungsberichte der K. K. Akademie der Wissenschaften in Wien* 97, Wien 1880, 573.
- Kessler, P. T.* 1940, Merowingisches Fürstengrab von Panig in Rheinhessen, *Mainzer Zeitschrift*, 35, Mainz 1940, 1-12.
- Knific, T.* 2016, *Od Rimljanov do Slovanov*, Katalog razstave, Ljubljana 2016, 2016.
- Kubik, A.* 2017, Introduction to studies on late Sasanian protective armour. The YaryshMardy helmet, *Historia i Świat* 5/2016, Warsaw 2016, 77-105.
- List, C.* 1903, Die Spangenhelme von Vid, *Jahrbuch der k.u.k. Zentral-Kommission etc.*, N. F., I, Wien 1903, 251-271.
- Maneva, E.* 1986, Šlem so spojki od Herakleja, *Živa Antika*, 36, 1-2, Skopje 1986, 71-88.
- Maneva, E.* 1987, Casque a fermoir d' Heraclée, *Archaeologia Iugoslavica*, 24, Beograd 1987, 101-111.
- Maneva, E.* 2001, Numizmatički predloški so dekoracijama na šlemom so spojki od Heraklija/ Monetite i montkovnicite vo Makedonija, *Zbornik na trudovi od simpoziumont oržan po povod 80 godini i 50 godini nastavna i naučna dejnost na otadeinik, Kosente Bogeve, Skopje MANU, NBRM*, Skopje 2001, 83-90.
- Maneva, E.* 2021, Od šlem do kruna i Mitra/From helmet to crown and Mitre, Skopje 2021.
- Milošević, A.* 1990, Porijeklo i datiranje keramičkih posuda u grobovima ranoga srednjega vijeka u Dalmaciji, *Diadora*, 12, Zadar 1990, 335-336.
- Radić, F.* 1904, Tri šlema nađena u Visu kod Metkovića nijesu germanska nego slavenskog porijetla, *Starohrvatska prosvjeta*, godina VIII sv. 1-2, Split 1904, 35-41.
- W. Radimski,* Arheološke crtice iz Boosne i Hercegovine, *Glasnik Zemaljskog muzeja BiH*, Sarajevo, 1894, 443-445.
- Schmidt, B.* 1964, Thüringische Hochadelsgräber der späten Völkerwanderungszeit, *Varia archaeologica*, Wilhelm Unverzagt zum 70. Geburtstag dargestellt P. Grimm (ed), *Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Schriften der Sektion für Vor- und Frühgeschichte* 16, Berlin 1964, 195-213.
- Schulze-Dörrlamm, M.* 2009a, Byzantinische Gürtelschnallen und Gürtelbeschläge im Römisch-Germanischen Zentralmuseum, Teil I, Die Schnallen ohne Beschlag, mit Laschenbeschlag und mit festem Beschlag des 5. bis 7. Jahrhunderts. - Kata-

- loge Vor- und Frühgeschichtlicher Altertümer 30, 1, Mainz 2009.
- Schulze-Dörrlamm*, M. 2009b, Byzantinische Gürtelschnallen und Gürtelbeschläge im Römisch-Germanischen Zentralmuseum, Teil II, Die Schnallen mit Scharnierbeschlag und die Schnallen mit Angegossenem Riemendurchzug des 7. bis 10. Jahrhunderts. – Kataloge Vor- und Frühgeschichtlicher Altertümer 30, 2, Mainz 2009.
- Uglešić*, A. 2000, Spangenhelme vom typ Narona/Baldenheim vom boden der römischen provinz Dalmatien unter besonderer berücksichtigung der herkunft dieses helmtyps, Radovi Filozofskog fakulteta Zadar. 39(26), Zadar 2000, 61-70.
- Vinski*, Z. 1957, Arheološki spomenici velike seobe naroda u Srijemu, Glasnik Narodnega muzeja v Ljubljani, zvezek 2, Ljubljana 1957, 3-78.
- Vinski*, Z. 1982, Šljem epohe seobe naroda u Sinju, Starohrvatska prosvjeta, III serija-svezak 12, Split 1982, 7-34
- Vinski* Z. 1984, Dodatna zapažanja o šljemovima tipa Narona/Baldeinheim, Starohrvatska prosvjeta, III serija-svezak 14, Split 1984, 77-106.
- Vogt*, M. 2003, Die Wangenklappe vom Typ Baldenheim aus Sammlung Axel Guttman, Acta Praehistorica et Archaeologica, 35, Berlin 2003, 31-39.
- Vogt*, M. 2006, Spangenhelme: Baldenheim und verwandte Typen, Kataloge vor- und frühgeschichtlicher Altertümer, 39, Mainz 2006.
- Werner*, J. 1949/1950, Zur Herkunft der frühmittelalterlichen Spangenhelme, Praehistorische Zeitschrift, XXXIV/XXXV, 1949/1950, Berlin 1950, 182.
- Werner*, J. 1988, Neues zur Herkunft der frühmittelalterlichen Spangenhelme vom Typus, Germania, 66: Berlin 1988, 521-528.

Godišnjak izlazi od 1957. godine. Prva (I) i druga sveska (II-1961) štampane su u izdanju Balkanološkog instituta Naučnog društva BiH, a od 1965. (III/1) izdavač časopisa je Centar za balkanološka ispitivanja ANUBiH. Počev od sveske XXXIX/37 numeracija je svedena na prvu cifru koja se izražava arapskim brojem. Objavljeni radovi su vrednovani od strane međunarodne redakcije i recenzenata.

Das Jahrbuch erscheint seit dem Jahr 1957. Der erste (I) und zweite Band (II-1961) wurden im Balkanologischen Institut der wissenschaftlichen Gesellschaft B-H herausgegeben. Seit dem Band III/1, 1965 erscheint die Zeitschrift im Zentrum für Balkanforschungen der AWK B-H. Ab Band XXXIX/37 wird die Nummerierung auf die erste, folglich arabisch ausgedrückter Zahl, zurückgezogen. Die veröffentlichten Artikel wurden von der internationalen Redaktion und Rezensenten begutachtet.

* * *

Naslovna strana / Titelblatt
Dževad Hozo

Ilustracija na naslovnoj strani / Illustration am Titelblatt
Svečani amblem 50. broja Godišnjaka/Jahrbucha / Festliches Emblem der 50. Ausgabe des Godišnjak/Jahrbuchs

Adresa Redakcije / Redaktionsadresse
cbi-anubih@anubih.ba

Web izdanje / Web-Ausgabe
<https://publications.anubih.ba>

Sekretarka Redakcije / Sekretärin der Redaktion
Sabina Vejzagić

Lektura / Lektorin
Irma Grebović-Muratović

Tehnički urednik / Technische Redakteur
Narcis Pozderac

DTP
Narcis Pozderac

Tiraž / Auflage
300

Štampa / Druck
Dobra knjiga, Sarajevo

Časopis je indeksiran u / Zeitschrift verzeichnet in
C.E.E.O.L. (Central Eastern European Online Library)
Ebsco Publishing
Ulrich Periodicals
ZENON DAI (Journals Database of German Archaeological Institute)
Cross Ref